

سیری در ترجمه دوباره آثار ادبی فارسی به فرانسه

فصلنامه مترجم، سال چهاردهم، شماره چهل و یکم، پاییز ۱۳۸۴

به کوشش دکتر محمد جواد کمالی
گروه مترجمی زبان فرانسه
دانشگاه آزاد اسلامی، واحد مشهد

از نیمه قرن شانزدهم و بویژه از هنگامی که عده ای از اروپاییان قدم به خاک ایران زمین نهادند و تا حدی با زبان فارسی آشنا شدند، ادبیات فارسی رفته رفته مورد توجه آنان قرار گرفت. خاورشناسان و کشیشان فرانسوی از جمله نخستین کسانی بودند که در معرفی چهره های برتر ادبی ایران و برگردان بخشی از آثار آنها نقشی عمده ایفا کردند. *گلستان* سعدی نخستین اثری بود که بخشهایی از آن به همت آندره دوریه در سال ۱۶۳۴ در پاریس منتشر شد.^۱ ده سال بعد *انوار سهیلی*^۲ واعظ کاشفی نیز بطور ناقص به فرانسه درآمد و اگرچه شاهکاری نبود در محافل ادبی فرانسه مطرح شد. اما قرن نوزدهم را باید سرآغاز ترجمه آثار ادبی مهم فارسی نظیر *لیلی و مجنون*^۳ جامی، *پندنامه*^۴ عطار نیشابوری، و *شاهنامه* حکیم ابوالقاسم فردوسی به فرانسه دانست. ژول مول از ۱۸۳۶ تا ۱۸۷۶ مدت چهل سال برای ترجمه *شاهنامه*^۵ وقت گذاشت و با انتشار آن ستایش همه اهل ادب را برانگیخت.

^۱ - *Gulistan ou l'Empire des Roses, composé par Sadi, prince des poètes turcs et persan...*, trad. par André Duryer, Paris, 1634.

^۲ - *Le livre des Lumières ou la Conduite des Roys...*, Paris, 1644.

^۳ - *Medjnoun et Leila*, trad. par A.-L. Chézy, Paris, 1807.

^۴ - *Pend-Namet, ou le Livre des Conseils*, trad. par Silvestre de Sacy, Paris, 1819.

^۵ - *Le livre des rois*, traduit et commenté par Jules Mohl et C. Barbier de Meynard, Paris, 1838-1878, 7 vol.

بسیاری از شاهکارهای ادب فارسی در ربع آخر قرن نوزدهم و در طول قرن بیستم به صورت کامل یا گزیده بیش از یک بار به زبان فرانسه برگردانده شد: ترجمه دوباره *بوستان*^۱ سعدی در ۱۸۸۰ توجه فرانسویان را بیش از پیش به این شاعر معطوف داشت. جاذبه سعدی سبب شد که ترجمه های جدیدتر و دقیقتری از *گلستان* ۱۸۶۷ در اواخر این قرن و پس از آن ارائه شود. *رباعیات*^۲ خیام دیگر اثر بزرگی بود که پس از ترجمه شور و هیجان زیادی به پا کرد و در صدر آثاری قرار گرفت که تا به امروز بیشترین ترجمه دوباره را به خود اختصاص داده است.

چون نام بردن فهرست وار همه آثار ادبی که از فارسی به فرانسه درآمده است، به طول می انجامد و در حوصله این مقاله نمی گنجد، ذیلا فقط به ذکر شواهد و نمونه هایی کوتاه از ترجمه های فارسی به فرانسه اکتفا می کنیم:

الف) نمونه هایی از ترجمه های بازنگری شده توسط شخص مترجم

نگاری سروقد و ماه منظر	پریچهره بتی عیار و دلیر
سرشکم خون شدست و بر مشجر	سیه چشمی که تا رویش بدیدم
بدان مژگان زهرآلود منگر	اگر نه دل همی خواهی سپردن
"دقیقی"	

ترجمه نخست

Une idole au visage de fée, ravissante traîtresse,
une belle à la taille de cyprès, à la mine resplendissante comme la
lune

Une beauté aux yeux noirs, depuis que je l'ai vue,
me fait teindre mon sein du sang que je pleure.

Si tu ne veux pas perdre ton cœur,
ne regarde pas ces cils empoisonnés.

Trad. Gilbert Lazard, *Les premiers poètes persans*,
Paris, 1964. p. 144.

ترجمه بازنگری شده

Une idole, une fée, une traîtresse ayant

^۶- *Le Boustan, ou Verger, poème persan de Saadi*, trad. par C. Barbier de Meynard, Paris, 1880.

^۱- *Quatrains de Khayam*, trad. par Jean-Baptiste Nicolas, Paris, 1867.

la taille du cyprès et l'éclat de l'astre des nuits,
Depuis que j'ai vu ses yeux noirs,
me fait teindre mon sein de mes larmes de sang.
O vous qui ne voulez pas perdre votre cœur,
gardez-vous bien de voir ces cils empoisonnés.

Trad. Gilbert Lazard in *Anthologie de la poésie persane*,
Paris, Gallimard, 1964, p. 48.

* * * * *

وقت سحر است خیز ای طرفه پسر
پر باد لعل کن بلورین ساغر
کاین یک دم عاریت در این کنج فنا
بسیار بجویی و نیابی دیگر
"خیام"

ترجمه نخست

Voici l'aube. Lève-toi, merveilleux adolescent ;
Verse ce rubis liquide dans la coupe de cristal.
L'instant qui nous est prêté dans ce monde périssable,
Tu la chercheras longtemps sans jamais le retrouver.

Trad. Gilbert Lazard in *Iran (Littérature d'étranges pays)*,
Paris, Publications Orientalistes de France, 1973, p. 34.

ترجمه بازنگری شده (به صورت موزون)

Lève-toi, enfant divin : / voici l'aube qui paraît ;
Verse en ma coupe le vin, / cristal et rubis balais.
Cet instant, grâce précaire / en ce recoin de néant,
Tu y rêveras longtemps / sans le revivre jamais.

Trad. Gilbert Lazard, *Cent un quatrains*,
Téhéran, éd. Hermes, 2002, p. 25.

* * * * *

مردان خدا پرده پندار دریدند
هر دست که دادند از آن دست گرفتند
یک طایفه را بهر مکافات سرشتند
یک فرقه بعشرت در کاشانه گشادند
یعنی همه جا غیر خدا هیچ ندیدند
هر نکته که گفتند همان نکته شنیدند
یک سلسله را بهر ملاقات گزیدند^۱
یک زمره بحسرت سرانگشت گزیدند
"فروغی بسطامی"

^۱ - این بیت در ترجمه نخست نیامده است.

ترجمه نخست

Les mystiques ont déchiré le voile tendu par l'orgueil ;
 autrement dit, en tout lieu, ils n'ont vu rien autre que Dieu.
 Pour chaque fois qu'ils secoururent, ils furent secourus eux-mêmes ;
 pour chaque mot subtil qu'ils dirent, ils en entendirent autant.
 Si plusieurs des humains ouvrirent avec joie la porte étroite de la vie,
 les autres de regret se mordirent les doigts.

Trad. Henri Massé, *Anthologie persane*,
 Paris, éd. Payot, 1950, p. 342.

ترجمه بازنگری شده

Les hommes de Dieu déchirèrent le voile de présomption,
 c'est-à-dire qu'en tout lieu ils ne virent plus que Dieu.
 Chaque fois qu'ils ont aidé, ils n'attendirent rien de plus ;
 après chacun de leurs propos, ils désiraient ouïr le même.
 Dieu créa parmi les humains pour le châtement une troupe ;
 mais pour Le rejoindre, Il choisit des humains une autre série.
 Les uns ouvrirent au plaisir la porte de leur maisonnette ;
 mais les autres, de regret, mordirent le bout de leur doigt.

Trad. Henri Massé in *Anthologie de la poésie persane*, (op.cit.), p. 350.

(ب) نمونه هایی از ترجمه های بازآفرینی شده توسط دیگر مترجمان

بدآن مجلس شاهوار آمدند
 پرستنده بر پای بر پیش حور
 بدآن روی و آن موی و آن زیب و فر
 سر جعد زلفش شکن بر شکن
 "فردوسی"

سوی خانه زرنگار آمدند
 بهشتی بد آراسته پر ز نور
 شگفت اندر و مانده بد زال زر
 دو رخساره چون لاله اندر سمن

ترجمه ۱

Ils [=Zal et Roudabeh] allèrent vers l'appartement peint en or ; ils entrèrent dans cette salle royale qui était un paradis orné, rempli de lumières, et les esclaves se tenaient debout devant la belle aux

yeux noirs. Zal fut frappé d'étonnement en voyant le visage et la chevelure, la grâce et la dignité de cette femme. Les deux joues de Roudabeh étaient comme deux tulipes parmi des lis, et les boucles de ces cheveux flottaient les unes sur les autres.

Trad. Jules Mohl, *Le Livre des Rois*, Paris, éd. Maisonneuve, 1976, vol I, p. 267.

ترجمه ۲

Ils se dirigèrent vers l'appartement doré ; ils entrèrent dans un salon digne d'un roi : c'était un paradis orné, plein de lumière ; les esclaves, debout, rangés devant la belle ; et Zâl demeurait tout surpris de son visage, de ses cheveux, de son éclatante beauté ; collier et bracelets, brocart, boucles d'oreilles et perles faisaient d'elle un jardin printanier ; et ses deux joues semblaient tulipes dans un pré¹ ; ses boucles sur sa tête entassaient leurs replis.

Trad. Henri Massé, *Anthologie persane*, (op.cit.), p. 76.

* * * * *

پیش از من و تو لیل و نهارى بودست
گردنده فلک نیز به کارى بود ست
زنهار قدم بخاک آهسته نهی
آن مردمک چشم نگاری بود ست
"خیام"

ترجمه ۱

Bien avant nous, le jour et la nuit existèrent ;
Bien avant nous, le ciel était en mouvement.
Ah ! pose doucement le pied sur cette terre :
Cette terre fut l'œil d'une jeune beauté.

Trad. Henri Massé, *Anthologie persane*, (op.cit.), p. 84.

ترجمه ۲

Avant toi et moi, existaient bien et le jour et la nuit,
Et cette sphère tournante poursuivait son activité
Pose doucement le pied sur la *poussière*
Car : elle a été *la prunelle* d'une beauté.

Trad. Mahdi Fouladvand, *Quatrains khayyamiens*,
Téhéran, éd. Foroughi, 1969, p. 24.

¹ - عبارت فوق بر اساس این مصرع ترجمه شده است: دو رخساره چون لاله اندر چمن

ترجمه ۳

Avant toi et moi, déjà il y avait des nuits et des jours
 Et déjà tournait la voûte mobile des cieux.
 Tout lieu de cette terre où tu poses ton pas¹
 Fut un jour la prunelle des yeux d'une beauté.

Trad. Roger Lescot in *Anthologie de la poésie persane*, (op. cit.), p. 138.

ترجمه ۴ (به صورت موزون)

Avant toi et moi nombreux / furent les jours et les nuits,
 La Roue mobile des cieux / fut à l'œuvre sans répit :
 Partout où tu mets le pied, / chaque parcelle du sol
 De l'œil charmant d'une idole / fut le regard ébloui !

Trad. Gilbert Lazard, *Cent un quatrains*, (op. cit.), p. 57.

* * * * *

گویند کسان بهشت با حور خوش است من می گویم که آب انگور خوش است
 این نقد بگیر و دست از نسیم بدار کآواز دهل شنیدن از دور خوش است
 "خیام"

ترجمه ۱

On me dit : « Qu'elle est belle, une houri des Cieux ! »
 Je dis, moi, que le jus de la treille vaut mieux.
 Préfère le présent à ces bonnes promesses :
 C'est de loin qu'un tambour paraît mélodieux !

Trad. Arthur Guy, *Les Robaï d'Omar Khayyam*, Paris, 1935.

ترجمه ۲

On dit : « quel délice le Paradis avec ses Houris ! »
 Je dirais plutôt : « qu'il est délicieux le jus de raisin ! »
 Saisis l'immédiat, abandonne la promesse :
 Mieux vaut entendre le roulement du tambour de loin !

Trad. Mahdi Fouladvand, *Quatrains khayyamiens*, (op. cit.), p. 34.

¹ - عبارت فوق بر اساس این مصرع ترجمه شده است: هر جا که قدم نهی تو بر روی زمین

ترجمه ۳

D'aucuns disent qu'il fera bon être en paradis avec les houris ;
 Quant à moi, je prétends que le jus du raisin aussi est bon.
 Prends ce qui s'offre comptant et méprise ce qu'on donne à crédit.
 Mieux vaut n'entendre que de loin le roulement du tambour¹.

Trad. Roger Lescot in *Anthologie de la poésie persane*, (op. cit.), p. 139.

ترجمه ۴ (به صورت موزون)

Des houris, du paradis / on promet mille merveilles ;
 La merveille, moi je dis / que c'est le jus de la treille.
 Un tiens vaut mieux, mes amis, / que ces tu-l'auras-un-jour :
 C'est de loin que le tambour / est agréable à l'oreille !

Trad. Gilbert Lazard, *Cent un quatrains*, (op. cit.), p. 97.

* * * * *

بنی آدم اعضای یکدیگرند / که در آفرینش ز یک گوهرند
 چو عضوی ببرد آورد روزگار / دگر عضوها را نماند قرار
 "سعدی"

ترجمه ۱

Les fils d'Adam sont les membres d'un même corps,
 Car dans la création ils sont d'une seule et même nature ;
 Lorsque la fortune jette un membre dans la douleur,
 Il ne reste point de repos aux autres.

Trad. Charles Defrémery, *Gulistan ou le Parterre de Roses*,
 Paris, 1858, p.46.

ترجمه ۲

Les fils d'Adam sont les membres indissolubles du même corps.
 Ils émanent de la même et unique matière.
 Qu'une partie soit malade,

¹ - این مترجم طی پانوشتی درباره ترجمه آخرین مصرع رباعی چنین شرح داده است:

C'est-à-dire : mieux vaut ne pas prendre le risque d'une désillusion. Tout ce qui fait beaucoup de bruit, comme le tambour, est creux et déçoit, examiné de trop près.

Point de calme pour les autres.

Trad. M. J., *Livre de Dialogues (persan-russe-français)*,
(?), p. 83.

* * * * *

من مست و تو دیوانه، ما را که برد خانه	صد بار ترا گفتم کم خور دو سه پیمانه
در شهر یکی کس را هشیار نمی بینم	هر یک بتر از دیگر، شوریده و دیوانه ...
آی لولی بر بط زن، تو مست تری یا من	آی پیش چو تو مستی افسون من افسانه

"مولوی"

ترجمه ۱

Si je suis ivre, tu es fou. Qui nous ramènera chez nous ?
Pourtant je t'ai dit cent fois : Bois deux ou trois coupes de moins !
Je n'aperçois dans la cité pas un seul être de sang-froid :
Chacun d'eux est pire que l'autre, plus troublé et plus insensé...
Etre charmant ! joueur de lyre ! de nous deux lequel est plus ivre ?
Comparée à ton ivresse, ma magie est illusoire.

Trad. Henri Massé in *Anthologie de la poésie persane* (op. cit.), p. 220.

ترجمه ۲

Je suis ivre et tu es fou ; Qui nous conduira chez nous ? Ne t'ai-je pas dit cent fois : Bois quelques coupes de moins ? Je ne vois personne en ville Qui ne soit pris de boisson,	Ils sont pires l'un que l'autre, Plus troublés et insensés. Tzigane joueur de lyre, Es-tu plus ivre que moi ? Comparée à ton ivresse, Ma magie n'est qu'illusion.
---	--

Trad. Gilbert Lazard in *Luqmān*, 5ème année, n° 2, printemps-été 1989, p. 72

* * * * *

بنمای رخ که باغ و گلستانم آرزوست	بگشای لب که قند فراوانم آرزوست
آی آفتاب حسن برون آدمی ز ابر	کآن چهره مشعشع تابانم آرزوست

"مولوی"

ترجمه ۱

Montre Ta face ! je désire le parterre et la roseraie.
Ouvre tes lèvres ! je désire savourer sucre en abondance.

O toi, soleil de beauté ! un instant, sors du nuage,
Car je désire Ton visage resplendissant et radieux.

Trad. Henri Massé in *Anthologie de la poésie persane* (op. cit.), p. 216.

ترجمه ۲

Montre ton visage, car je désire le jardin et la roseraie,
Ouvre tes lèvres, car je désire du sucre en abondance.
O soleil de beauté, sors un instant de derrière les nuages,
Car c'est ce visage éclatant et radieux que je désire.

Trad. Eva de Vitray-Meyrovitch et Mohammad Mokri, *Dîvan-e Shams-e Tabrîzî*,
Paris, éd. Klincksiek, 1973, p. 173.

* * * * *

بیار باده که بنیاد عمر بر باد است
ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزاد است
"حافظ"

بیا که قصر امل سخت سست بنیاد است
غلام همت آنم که زیر چرخ کبود

ترجمه ۱ (به صورت موزون)

Oh ! viens ! l'espoir est un château qui branle sur ses bases,
et verse à boire ! Le vin, c'est la vie qui coule en ses vases.
Je suis à l'homme qui sut faire, sous la voûte azurée,
de toute attache et dépendance, table tout à fait rase.

Trad. Arthur Guy, *Les poèmes érotiques ou Ghazels de Hâfiz...*,
Paris, 1927.

ترجمه ۲

Viens, le palais de l'espoir est étrangement fragile,
Apporte le vin, notre vie n'est fondée que sur du vent.
Je suis esclave de qui, sous la coupole d'azur,
Reste pur de toute couleur d'attachement.

Trad. Roger Lescot in *Anthologie de la poésie persane*, (op. cit.), p. 259.

* * * * *

پات گیج و منگ و خسته، اما سبک و راحت، همینکه بخودش آمد، به جستجوی صاحبش رفت.
در چندین پس کوچه بوی رقیقی از او مانده بود. همه را سرکشی کرد، و بفاصله های معینی از
خودش نشانه گذاشت؛ تا خرابه بیرون آبادی رفت، دوباره برگشت؛ چون پات پی برده بود که
صاحبش به میدان برگشته ولی از آنجا بوی ضعیف او داخل بوهای دیگر گم می شد، آیا صاحبش

رفته بود و او را جا گذاشته بود؟ احساس اضطراب و وحشت گوارائی کرد. چطور پات می توانست بی صاحب! بی خدایش زندگی بکند، چون صاحبش برای او حکم یک خدا را داشت، اما در عین حال مطمئن بود که صاحبش به جستجوی او خواهد آمد. هراسناک در چندین جاده شروع بدویدن کرد- زحمت او بیهوده بود.

"صادق هدایت"، سگ ولگرد

ترجمه ۱

Par, étourdi, la tête à l'envers, harassé mais léger, calmé, comme revenu à lui-même, se mit à la recherche de son maître. Une odeur fluide restait de son passage dans plusieurs ruelles alentour. Il les inspecta toutes, des vestiges de son passage marquaient des points de repère précis, il arriva jusqu'au terrain vague, en dehors de la ville, et revint par deux fois sur ses pas, mais à partir de là, son odeur légère s'était perdue et mêlée à d'autres odeurs – Son maître était-il parti, l'abandonnant? Une sensation d'agitation et de douce frayeur s'empara de lui. Comment Pat pourrait-il vivre sans son maître, son Dieu? Car, son maître avait à ses yeux la puissance d'un Dieu. Cependant, il était sûr que son maître viendrait à sa recherche. Pris de peur il se lança d'une façon désordonnée dans plusieurs directions à la fois, mais ses efforts furent inutiles.

Trad. F. Razavi, in *Trois gouttes de sang et six autres nouvelles*,
Téhéran, éd. Keyhan, 1959, p. 32.

ترجمه ۲

Quand il eut repris ses sens, il partit, étourdi et rompu de fatigue, mais léger et détendu, à la recherche de son maître. Il perçut dans plusieurs ruelles les traces subtiles de sa venue. Il flaira partout en laissant à des intervalles déterminés des marques de son propre passage. Il alla ainsi jusqu'aux terrains vagues en bordure de la localité, puis il revint sur ses pas, car il comprenait que son maître avait regagné la place centrale. Mais à partir de là les faibles vestiges de son odeur se perdaient parmi une foule d'autres effluves. Son maître était-il donc parti en l'abandonnant? Une émotion le saisit, une appréhension plutôt agréable. Comment pouvait-il vivre sans son maître, sans son dieu? – car son maître était pour lui un dieu. Mais en même temps il était sûr que l'on viendrait le chercher. Il se lança sur plusieurs routes, d'une course inquiète : ce fut peine perdue.

Trad. Gilbert Lazard, in *Trois gouttes de sang*,
Paris, Phébus, 1988, p. 38.

پیوست

چنانچه به ترجمه های گزیده ای که از نظر گذرانندیم نگاهی دوباره بیفکنیم، مکرراً به نام ژیلبر لازار برمی خوریم؛ لذا در پایان بی مناسبت نمی بینیم به پاس بزرگداشت و قدردانی از خدمات و تلاشهای وی در ترجمه آثار ادبی از فارسی به فرانسه و بازنگری و بازآفرینی آنها و به ویژه شناساندن زبان فارسی و ادبیات ایران، به طور اجمالی به معرفی او بپردازیم:

ژیلبر لازار

LAZARD Gilbert, Léon, Jean

تولد: ۴ فوریه ۱۹۲۰، پاریس

۱۹۴۰- تحصیل در دانشسرای عالی پاریس

۱۹۴۶- شروع به کار در سمت معلم دستور زبان فرانسه

۱۹۴۸- اخذ دیپلم زبان فارسی از مدرسه ملی زبانهای شرقی

۱۹۴۸-۱۹۵۱- اولین اقامت در تهران در سمت کارمند موسسه IFI¹

۱۹۵۱- شروع به کار در دانشگاه سوربن و تدریس دوره های تمدن ایران به مدت هجده سال

۱۹۶۰- دریافت مدرک دکترای ادبیات و اخذ درجه دانشیاری و سپس استادی (۱۹۶۶)

۱۹۵۸-۱۹۶۶- استاد زبان فارسی در مدرسه ملی زبانهای شرقی

۱۹۶۹-۱۹۸۱- استاد دانشگاه سوربن ۳ (سوربن جدید) و مدیر گروه شرق شناسی این دانشگاه (۱۹۷۴-)

(۱۹۶۹)

¹ Institut franco-iranien de Téhéran

۱۹۸۳-۱۹۷۲ - سرپرست گروه علمی - پژوهشی زبانها و ادبیات و فرهنگ ایرانی وابسته به مرکز پژوهش علمی¹

۱۹۸۷-۱۹۷۲ - مدیر موسسه مطالعات ایرانی دانشگاه سوربن

۱۹۸۰ - عضویت در فرهنگستان

۱۹۹۳-۱۹۸۴ - سرپرست گروه علمی - پژوهشی CNRS در زمینه مطالعات زبانشناختی

۱۹۸۵ به بعد - عضویت و در مواردی ریاست انجمن پیشرفت مطالعات ایرانی²، جامعه زبانشناسی پاریس³ و انجمن سنخ شناسی زبان⁴

عمده ترین تألیفات و ترجمه های ژیلبر لازار (در خصوص زبان و ادبیات فارسی)

1957. *Grammaire du persan contemporain*.

1963. *La langue des plus anciens monuments de la prose persane* (thèse principale).

1964. *Les premiers poètes persans* (IXe-Xe siècles)

1964. *Anthologie de la poésie persane* (XIe-XXe siècles) (textes traduits en collaboration avec Z. Safâ, H. Massé et R. Lescot).

1979. Ferdowsi. *Le Livre des Rois* (traduction de J. Mohl révisée).

1980. *Nouvelles persanes : L'Iran d'aujourd'hui évoqué par ses écrivains* (choix de textes, traduction et présentation).

1985. "La métrique de la poésie parthe" (in Papers in honor of Professor Mary Boyce).

1988. S. Hedayat, *Trois gouttes de sang* (traduction).

1990. *Dictionnaire persan-français*.

1995. *La formation de la langue persane*.

1996. Sadegh Hedayat. *Hâdji Aghâ* (traduction).

1997. Omar Khayyâm. *Cent un quatrains* (traduction et présentation).

2002. Omar Khayyâm, *101 quatrains de libre pensée*.

¹ CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique)

² Association pour l'Avancement des Études iraniennes

³ Société de Linguistique de Paris

⁴ Association for linguistic typology